

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гольцова Т.В. Особенности альтруистических представлений детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / Т.В. Гольцова. – Орел, 2004. – 21 с.
2. Лапина Н.Л. Генезис морального суждения : автореф. дисс. ... канд. философ. наук / Н.Л. Лапина. – СПб., 2000.
3. Павелків Р.В. Просоціальний розвиток особистості : [монографія] / Р.В. Павелків, Н.В. Корчакова. – Рівне : Вид. О. Зень, 2013. – 384 с.
4. Dunfield K.A. A construct divided: prosocial behavior as helping, sharing, and comforting subtypes /

K.A. Dunfield // *Frontiers in Psychology*. – 2014. – Vol. 5. – P. 958.

5. Prosocial development / [N. Eisenberg, T.L. Spinrad, A. Knafo-Noam] // *Handbook of Child Psychology*. – 2015. – Vol. 3, Social, Emotional, and Personality Development. – P. 610–656.

6. Heiphetz L. A social cognitive developmental perspective on moral judgment / L. Heiphetz, L. Young // *Behaviour*. – 2014. – Vol. 15. – P. 315–335.

7. Prosocial Development from Childhood to Adolescence: A Multi-Informant Perspective with Canadian and Italian Longitudinal Studies / [A. Nantel-Vivier, K. Kokko, G.V. Caprara et al.] // *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. – 2009. – Vol. 50 – P. 590–598.

УДК 159.953.2

ЕСТЕТИЧНЕ СПРИЙНЯТТЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Найчук В.В., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Вінницький інститут

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

У статті розглянуті наукові підходи до розуміння емоційного інтелекту, розкриті основні аспекти дослідження цього психологічного конструкту. Автором проаналізовано підходи до визначення явища естетичного сприйняття, розглянуто структуру та психологічні особливості естетичного сприйняття в молодшому шкільному віці.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоційна компетентність, естетичне сприйняття, молодший шкільний вік.

В статье рассмотрены научные подходы к пониманию эмоционального интеллекта, раскрыты основные аспекты исследования данного психологического конструкта. Автором проанализированы подходы к определению явления эстетического восприятия, рассмотрена структура и психологические особенности эстетического восприятия в младшем школьном возрасте.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмоциональная компетентность, эстетическое восприятие, младший школьный возраст.

Naychuk V.V. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN'S EMOTIONAL INTELLECT

The article studied scientific approaches to understanding the emotional intellect, expanded the basic aspects of this psychological construct's developing. Author analyzed conception of aesthetical perception and described structure and psychological characteristics of aesthetic perception of primary school children.

Key words: emotional intellect, emotional competence, aesthetic perception, primary school age.

Постановка проблеми. Для сучасного суспільства характерний курс орієнтації на «людино-центровану» стратегію освіти, який вимагає зосередженості всіх представників сфери освіти на всебічному розвитку особистості: інтелектуальному, духовному, творчому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні програми і технології, які розробляються і впроваджуються педагогами і психологами в систему шкільної освіти, здебільшого центровані

на розвиток пізнавальних процесів школяра (пам'ять, увага, мислення) за рахунок зниження (а часто – ігнорування) значущості розвитку творчої сфери особистості дитини. Цей аспект відображений у роботах Б.М. Теплова, П.М. Яковсона, О.О. Мелік-Пашаєва, В.О. Моляко та інших дослідників.

Зважаючи на особливу актуальність та недостатню наукову розробленість проблеми естетичного сприйняття, у попередніх дослідженнях ми приділили увагу вивчен-

ню особливостей естетичного сприйняття молодших школярів, дослідження якого на даний час було обмеженим певними явищами [1; 2].

Постановка завдання. Отже, метою статті є дослідження проблеми естетичного сприйняття як детермінанти розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. У роботах сучасних дослідників як основний чинник естетичного розвитку дитини розглядається естетичне сприйняття. Дослідники стверджують, що залучення дітей до естетичного не лише сприяє духовному і творчому розвитку, а й впливає на інтелектуальну і особистісну сферу дитини.

Вивчення явища та психологічних особливостей естетичного сприйняття має безумовне значення для розробки ефективною системи естетичного розвитку особистості, позитивно впливає на світогляд і духовний світ людини, самостійність мислення, розвиває творчі здібності, підвищує рівень пізнавальних процесів.

Молодший шкільний вік є важливим етапом в процесі формування і розвитку особистості, при цьому більшість психологічних досліджень присвячена вивченню особливостей когнітивної сфери молодшого школяра, залишивши поза увагою інші актуальні проблеми.

Естетичне сприйняття є специфічною формою людської діяльності, яка залежить від певних соціальних умов, рівня освіченості, національної приналежності, впливу середовища тощо [3]. В процесі дослідження цієї проблеми в структурі естетичного сприйняття було виділено три основних компонента: здатність до чуття форми, синестезія та емоційність естетичного сприйняття [3; 4; 5].

Насамперед слід відзначити, що естетичне сприйняття розуміється нами не як безпосередній процес відображення навколишньої дійсності, а як складна комплексна здібність. Розглядаючи естетичне сприйняття, необхідно враховувати особливі явища і процеси, в яких ця здатність інтегрована. Таким чином, ми розглядали естетичне сприйняття як одну з основних категорій естетичної діяльності.

В процесі дослідження явища естетичного сприйняття ми вважали за необхідне виділити в структурі естетичного сприйняття здатність до відчуття форми. Найбільш ґрунтовно ця складова естетичного сприйняття представлена в роботах О.М. Торшилової [3], включає в себе здатність сприймати, надавати значення формі за допомогою уяви та емпатії. Отже, здатність

до відчуття форми є когнітивно-емоційною здатністю, яка є аспектом пізнання людиною світу в процесі пізнавальної, творчої, комунікативної, поведінкової діяльності.

В структурі естетичного сприйняття необхідно виділити особливе специфічне явище – здатність до синестезії. Найбільш докладно явище синестезії в різних аспектах розглядали Б.М. Галеев, В.П. Глухов, В.В. Левицький, Г. Браем, О. Хавьер, С. Барон-Коен та інші дослідники [4; 5].

Проаналізувавши роботи Б.М. Галеева, який представляє синестезію як норму людської психіки, як соціальний, культурний феномен [4], ми дійшли висновку, що необхідно розрізнити два основних типи явищ, що позначаються одним терміном – «синестезія». Перший тип є тим біологічним феноменом – аномальними синестетичним порушенням, другий – проявом асоціативних відчуттів, притаманних більшості людей як психологічна норма.

Крім здатності до сприйняття форми і синестезії, в структурі естетичного сприйняття також слід виділити емоційний аспект [5]. Емоційність естетичного сприйняття спочатку закладена в сприйманому естетичному об'єкті, посідає особливе місце в процесі відображення людиною дійсності. В основі її лежить здатність до сприйняття гармонії і краси.

Нами було проведено дослідження, метою якого було визначення рівня естетичного сприйняття молодших школярів. Блок методик «Естетичне сприйняття» включив методики з авторської програми діагностики естетичних здібностей О.М. Торшилової, спрямовані на визначення показників структурних компонентів естетичного сприйняття:

- методики «Гілки» і «Матіс», спрямовані на визначення рівня здатності до почуття форми;

- методики «Малюма і текет», «Гучний-тихий» з метою визначення рівня здатності до синестезії;

- методика «Слова» для визначення рівня емоційно-естетичного прагнення дитини до нового в житті і діяльності.

Крім того, з метою визначення особливостей естетично-емоційної оцінки різних видів естетичної діяльності (художньо-творчої, художньо-технічної, художньо-рецептивної та художньо-практичної) була застосована методика «Кольорова діагностика емоцій», методичною основою якої є кольорово-асоціативний тест, а як стимульний набір використовується восьмиколір-на таблиця Люшера.

В результаті діагностики ми визначили, що для дітей молодшого шкільного віку на

середньому рівні характерний прояв всіх компонентів естетичного сприйняття: здатності до чуття форми, синестезії, а також емоційності естетичного сприйняття.

Дослідження відмінностей між віковими показниками естетичного сприйняття у молодших школярів показало, що здатність дітей до почуття форми з віком знижується. Здатність дітей сприймати і вибудовувати зоровий ряд має нестабільний характер в умовах стихійного розвитку, що, можливо, пов'язано з організацією навчання.

Крім того, в результаті дослідження було визначено, що діти з віком емоційно вище оцінюють тільки ті види естетичної діяльності, з якими стикаються безпосередньо в процесі навчання. При порівнянні показників естетичного сприйняття за статевою характеристикою у дітей молодшого шкільного віку не виявлено значущих відмінностей у порівнянні показників відповідно до їх статі.

В результаті дослідження впливу розвитку естетичного сприйняття на динаміку образної пам'яті молодших школярів ми дійшли висновку про значний розвивальний потенціал естетичного сприйняття та визначили, що його вплив на розвиток особистості не обмежується сферою естетичного [5].

В процесі подальших наукових пошуків увагу привернули дослідження, присвячені проблемі емоційного інтелекту. Вміння розуміти емоційний стан оточуючих людей, визначати та адекватно сприймати власні емоції та розуміти їх значення є необхідною здатністю особистості, що розвивається. Сукупність подібних навичок входить до структури емоційного інтелекту, що є особливим психологічним явищем.

У сучасних дослідженнях зустрічаються дві моделі емоційного інтелекту: модель здібностей, в якій подана ідея про взаємозв'язок емоцій та пізнання; змішана модель, в якій подана ідея про поєднання інтелектуальних, емоційних і особистісних властивостей.

Представниками першого напряму (Дж. Майер і П. Саловеї) позиціонується думка про те, що основними компонентами емоційного інтелекту є емоційна компетентність як сукупність некогнітивних знань і здатність контролювати і регулювати зовнішні прояви емоцій і почуттів. Виходячи з цього положення, можна сказати, що емоційний інтелект є системою ієрархічно організованих здібностей, пов'язаних з переробкою інформації, які об'єднуються в чотири групи: ідентифікація емоцій; використання емоцій для підвищення ефективності мислення і діяльності; розуміння емоцій; правління емоціями.

Здатність до контролю за емоціями, зниження інтенсивності негативних емоцій, усвідомлення своїх емоцій, у тому числі і неприємних, здатність до вирішення емоційно навантажених проблем без пригнічення пов'язаних з ними негативних емоцій сприяють особистісному зростанню і поліпшенню міжособистісних стосунків.

Інакше кажучи, емоційний інтелект припускає, що людина має здатність контролювати власні емоції, усвідомлювати їх та володіти ними. Розвиток емоційного інтелекту дає змогу формувати стійку навичку свідомої регуляції емоційних станів, самовладання в стресових ситуаціях, навичку конструктивної взаємодії з людьми в будь-яких умовах.

Дж. Майер і П. Саловеї запропонували визначення терміна «емоційний інтелект», а також методику його виміру (EQ), за рахунок чого вони довели, що емоційний інтелект є одним з основних видів інтелекту. П. Саловеї і Дж. Майер визначають емоційний інтелект як форму соціального інтелекту, що включає здатність відображати власні і чужі емоції і почуття, розрізнати їх і використовувати цю інформацію для регуляції людського мислення та дій [6].

Аналіз емоційного інтелекту, який був реалізований Д. Майером та П. Саловеєм, передбачає виділення двох компонентів: внутрішньо особистісного та міжособистісного. До основних якостей емоційного інтелекту авторами було віднесено емпатію та співчуття, розрізнення власних почуттів, баланс між емоціями та розумом, а також ознаки високої самоповаги та самосприйняття людини. До основних принципів емоційного інтелекту П. Саловеєм та Д. Майером віднесено емпатію, обізнаність, рівновагу та відповідальність.

Дослідники зазначали, що емпатія є ключовою емоційною здібністю, проявляється у розпізнаванні емоцій, чутливості, розумінні та демонстрації співчуття.

Модель Д. Гоулмана включає, окрім виділених П. Саловеєм та Дж. Майером компонентів, ентузіазм, наполегливість і соціальні навички. Д. Гоулман визначив такі чотири структурні елементи: емоційна самосвідомість, самоконтроль, соціальна чутливість, управління стосунками.

Перший структурний елемент – емоційна самосвідомість. Цей конструкт характеризується вмінням передбачати внутрішні відчуття та прислуховуватись до них, а також усвідомлювати вплив власних почуттів на психологічний стан.

Самоконтроль, згідно з Д. Гоулманом, характеризується впевненістю у собі, здатністю стримувати емоції, відкритістю, адап-

тивністю, волею до перемоги, ініціативністю, оптимізмом.

Під соціальною чутливістю розуміють емпатію, що стосується управління стосунками, цей компонент передбачає наявність натхнення, здатності до урегулювання конфліктів тощо.

Р. Бар-Он вперше запропонував поняття «коефіцієнт емоційності» і анкету для його виміру [7]. Іншими словами, Р. Бар-Он першим зробив спробу визначити рівень емоційного інтелекту, пов'язавши його розвиток із проблемою якості життя людини та створивши першу модель емоційного інтелекту, яка складається з п'яти факторів:

- інтраперсональні якості (здатність до розуміння себе та вираження своїх почуттів);
- інтерперсональні здібності (здатність сприймати, розуміти інших людей та взаємодіяти з ними);
- адаптивність;
- управління стресами;
- загальний настрій [7].

У вітчизняній психології до проблеми емоційного інтелекту зверталися Д.В. Люсін, Д.В. Ушаков, Е.Л. Носенко, О.І. Власова, Г.В. Юсупов, В.В. Зарицька та інші дослідники.

Е.Л. Носенко та Н.В. Коврига [12] запропонували п'ятифакторну структуру емоційного інтелекту, в якій виділяють здатність людини налаштовувати себе на діяльність, а також підтримувати доброзичливі стосунки з іншими. Д.В. Люсін [8] розробив власну модель емоційного інтелекту, що включає здатність:

- розпізнавати емоцію;
- ідентифікувати емоцію;
- розуміти причини, що викликали цю емоцію, і наслідки, до яких вона приведе.

Здатність до управління емоціями характеризується контролем інтенсивності та зовнішнього вираження емоцій. Здатність до розуміння і здатність до управління емоціями характерні як стосовно власних емоцій, так і щодо інших.

Д.В. Люсін розробив опитувальник емоційного інтелекту «Емін», в структуру якого він ввів сукупність емоційно-когнітивних і соціальних здатностей [8]. І.М. Андрєєва в свою модель включає чотири основних компоненти [9]:

- розпізнавання власних емоцій;
- володіння власними емоціями;
- розуміння емоцій інших;
- самомотивація.

В.В. Зарицькою розроблена структура емоційного інтелекту, що включає чотири базових компоненти: розуміння власних емоцій, самоконтроль і саморегуляція емоцій, розуміння емоцій інших, використання емоцій у спілкуванні і діяльності [10].

В дослідженнях О.П. Саннікової виділяються такі складові емоційного інтелекту: актуальні емоції та стійкі емоційні переживання, емоційно-диференціальні відмінності щодо особливостей поведінки в стресових ситуаціях [11].

Дослідження О.І. Власової спрямовані на визначення особливості розвитку емоційного інтелекту як окремої підсистеми соціальних здібностей. О.І. Власова наголошує на тому, що емоційний інтелект є емоційно-інтелектуальною здатністю, яка проявляється в емоційній чуттєвості, обізнаності та здатності керувати емоціями [13].

Нині існує велика кількість програм для розвитку емоційного інтелекту дорослих. Однак, на наш погляд, ця проблема найбільш актуальна для дошкільного та молодшого шкільного віку. На думку американських дослідників, емоційний інтелект і пов'язані з ним якості сприяють не тільки моральному розвитку дітей, але й їх академічним успіхам.

Більшість наявних досліджень, спрямованих на визначення вікових аспектів емоційного інтелекту, зосереджують увагу на юнацькому та зрілому віці. Така ситуація привела до проблеми пошуку відповідного інструментарію, оскільки більшість тестів емоційного інтелекту спрямована на дослідження особливостей EQ у зазначених вікових періодах.

Слід зауважити, що недостатньо вивченим на сьогодні є розвиток емоційного сприйняття у молодшому шкільному віці. Більшість наявних досліджень, спрямованих на визначення вікових аспектів емоційного інтелекту, зосереджують увагу на юнацькому та зрілому віці. Така ситуація привела до проблеми пошуку відповідного інструментарію, оскільки більшість тестів емоційного інтелекту спрямовані на дослідження особливостей EQ у зазначених вікових періодах.

Для дослідження емоційного інтелекту у молодших школярів ми обрали проєктивні методики, запропоновані в роботі М.А. Нгуена [14]:

- методика «Домальовування: світ речей – світ людей – світ емоцій»;
- методика «Три бажання»;
- методика «Що – навіщо – як».

Перша методика спрямована на виявлення емоційної спрямованості дитини. Друга методика, яку ми використовували, спрямована на визначення емоційної орієнтації дитини на себе чи на оточуючих. Третя методика спрямована на визначення рівня здатності дитини враховувати емоційний стан людини, схильність до співчуття.

В результаті ми визначили, що для більшості характерний низький рівень емоцій-

ної спрямованості. За результатами другої методики ми визначили, що більшості школярів притаманний низький та середній рівень емоційної орієнтації.

Що стосується отриманих результатів за використанням третьої методики, то ми визначили, що для більшості випробовуваних характерний середній рівень здатності враховувати емоційний стан людини, схильність до співчуття.

Висновки з проведеного дослідження.

В результаті діагностики ми визначили, що для дітей молодшого шкільного віку на середньому рівні характерний прояв всіх компонентів естетичного сприйняття: здатності до чуття форми, синестезії, а також емоційності естетичного сприйняття.

Дослідження відмінностей між віковими показниками естетичного сприйняття у молодших школярів показало, що здатність дітей до почуття форми з віком знижується. Здатність дітей сприймати і вибудовувати зоровий ряд має нестабільний характер в умовах стихійного розвитку, що, можливо, пов'язано з організацією навчання.

Крім того, в результаті дослідження було визначено, що діти з віком емоційно вище оцінюють тільки ті види естетичної діяльності, з якими стикаються безпосередньо в процесі навчання. При порівнянні показників естетичного сприйняття за статевою характеристикою у дітей молодшого шкільного віку не виявлено значущих відмінностей у порівнянні показників відповідно до їх статі.

В результаті дослідження рівня емоційного інтелекту молодших школярів ми визначили, що для випробовуваних характерний переважно низький та середній рівень емоційного інтелекту як здатності до емоційної оцінки поведінки інших людей, емоційного співпереживання, орієнтації на оточуючих. Такі результати вказують на необхідність створення програм, метою яких буде розвиток емоційного інтелекту особистості в молодшому шкільному віці.

Отримані результати вказують на наявність можливого взаємозв'язку показників естетичного сприйняття та емоційного інтелекту. Спираючись на сформульовані висновки, ми вважаємо доцільним та перспективним визначення ролі естетичного

сприйняття в процесі розвитку емоційного інтелекту молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Каган М.С. Морфология искусства: Историко-теоретическое исследование внутреннего строения мира искусств / М.С. Каган. – Л., 1972. – 440 с.
2. Коваленко О.П. Барви та відтінки / О.П. Коваленко // Дошкільне виховання. – 2003. – № 2. – С. 11–13.
3. Торшилова Е.М. Развитие эстетических способностей детей 3–7 лет (теория и диагностика) / Е.М. Торшилова, Т.В. Морозова. – М. : Деловая Книга, 2001. – 141 с.
4. Галеев Б.М. Синестезия и концепция внутреннего контрапункта В. Кандинского / Б.М. Галеев // Искусство космического века (избр. статьи). – Казань : Фэн, 2002. – С. 306–312.
5. Найчук В.В. Особливості динаміки модально-специфічної пам'яті в процесі розвитку естетичного сприйняття у молодших школярів : дис. ... канд. псих. наук / В.В. Найчук. – Х., 2015. – 168 с.
6. Salovey P. Some final thoughts about personality and intelligence / P. Salovey, J.D. Mayer // Personality and intelligence. – Cambridge : U.K. Cambridge University Press, 1994. – P. 303–318.
7. Bar-On R. Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical Manual / R. Bar-On. – Toronto : Multi-Health Systems, 1997. – 232 p.
8. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте / Д.В. Люсин // Социальный интеллект. Теория, измерение, исследования / под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М. : Институт психологии РАН, 2004. – С. 29–36.
9. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 78–86.
10. Зарицька В.В. Теоретико-методологічні основи розвитку емоційного інтелекту у контексті професійної підготовки : [монографія] / В.В. Зарицька. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – 304 с.
11. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности / О.П. Санникова. – О. : Хорс, 1995. – 334 с.
12. Носенко Е.Л. Эмоційний інтелект: концептуалізація феномена, основні функції : [монографія] / Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига. – К. : Вища школа, 2003. – 126 с.
13. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку : [монографія] / О.І. Власова. – К. : ВПЦ КНУ, 2005. – 308 с.
14. Нгуен М.А. Диагностика уровня развития эмоционального интеллекта старшего дошкольника / М.А. Нгуен // Ребёнок в детском саду. – 2008. – № 1. – С. 83–85.